

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНИХ ЗНАКІВ
«НЕ-МАТЕРІАЛЬНОГО» СВІТУ ВІКТОРІАНЦІВ В УКРАЇНСЬКИХ
ПЕРЕКЛАДАХ.

Стаття присвячена розгляду проблем перекладу «не-матеріальних» культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби, які включають поведінкові моделі, мовленнєвий етикет, назви коштовного каміння, титули та нагороди, а також культурно-марковані поетоніми (топоніми і антропоніми).

The article is dedicated to the problems of translation of ideational, non-material signs of the Victorian epoch, which include behavioural stereotypes, speech etiquette, the symbolic quality of gems favoured by Victorians, titles and awards, and culturally-marked poetonyms (toponyms and anthroponyms). Behavioural stereotypes are actualized in the sub-concepts LADY and GENTLEMAN, which are endowed with great social and cultural value and, as such, may find several interpretations in translation. A special attention is paid to the translation of the pronoun *you* which can have two alternatives in Ukrainian with the reference to a single person. The choice between the more formal or more intimate / derogatory variant in translation depends not only on the immediate context and interpersonal relations, but also on severe communicative restrictions ("stiff upper lip") typical for Victorians. Symbolic connotations of the names of gems are generally underexpressed, if not lost, in most translations. Clear and transparent for Victorians, they should be explained at least in hypertext. "Associative train" of titles and ranks, orders and medals is considerably shortened by pure transcoding or translation. The same refers to proper names with transparent or semi-transparent semantics, which are an important element of the "vertical context".

Метою перекладача будь-якого художнього тексту є досягнення динамічної еквівалентності. Для успішної реалізації цієї мети необхідно пам'ятати, що культура кожної історичної доби має концепти, відмінні від культурних концептів інших країн та епох. Концепти виражаються в тексті за допомогою культурно- та темпорально-маркованих знаків. Вікторіанська доба, як жодна інша історична епоха у Великій Британії, створила і ввела в обіг найбільшу кількість культурно-маркованих знаків, що представляють матеріальну культуру та «не-матеріальний» світ. Цей факт вмотивовує соціокультурну унікальність Вікторіанства і вимагає

зусиль перекладача, спрямованих на відтворення цієї унікальності. У свідомості британців Вікторіанська доба виступає ідеалізованим уособленням розквіту країни і постійно перебуває у центрі уваги літератури та мистецтва.

Для передачі у перекладі етнокультурної специфіки оригіналу перекладачеві необхідно якомога повніше відобразити ціннісну картину світу того соціуму, в рамках якого створювався вихідний текст. Ціннісна картина світу може відтворюватися за допомогою адекватної передачі ключових культурних концептів.

Концепти певної історичної доби виражаються за допомогою **культурно-маркованих знаків**. Вони визначають цілу низку відношень всередині конкретної етнокультурної групи. До культурно-маркованих знаків належать артефакти матеріальної культури і твори мистецтва, чітко ритуалізовані поведінкові та мовленнєві моделі, поетоніми (топоніми та антропоніми), а також фалеристика і титули, які утворюють «асоціативний шлейф» у сприйнятті вихідного читача. Культурно-марковані знаки, на відміну від реалій, завжди жорстко прив'язані до певного часового відтинку (наприклад, Вікторіанства).

При перекладі художнього тексту необхідно передавати не лише референтне ядро культурно-маркованого знаку, а відтворювати його «асоціативний шлейф». «Асоціативний шлейф» – це сукупність соціокультурних та історичних асоціацій, які поєднуються з певним концептом у реципієнтів певної етнокультури на конкретному історичному етапі.

Поняття ***Вікторіана*** набуло в сучасному англomовному обігу сили терміну. Вікторіана включає предмети побуту, твори мистецтва тощо, які найбільш повно характеризують добу. Культурно-марковані знаки, які є предметом розгляду даної статті, не відносяться до Вікторіани у вузькому розумінні (їх не можна продати на аукціоні, взяти в руки, придбати для колекції), але вони втілюють надзвичайно показові ціннісні параметри інтелектуального і духовного життя вікторіанців, відображеного у художніх творах, і потребують неабияких зусиль з боку перекладача для їх вірного відтворення у цільовому тексті.

Термін «не-матеріальний» світ не є тотожним поняттю «духовний» світ, яке є значно ширшим та об'ємнішим. Духовний світ включає такі визначальні для Вікторіанства концепти як РЕЛІГІЯ, МОРАЛЬ, НАУКА, ШЛЮБ, але вони залишаються поза межами нашого аналізу, оскільки не становлять серйозної проблеми для перекладу, бо актуалізуються через знаки, універсальні для багатьох етнокультур. Культурно-марковані знаки, розглянуті у статті, втілюють показові ціннісні параметри інтелектуального і духовного життя вікторіанців, які реалізуються через матеріальні об'єкти, що набувають символічного або ціннісного виміру і потребують додаткових пошуків для вірного відтворення у цільовому тексті.

Специфічні труднощі для перекладу становлять поведінкові моделі Вікторіанської доби, які позначаються високою семіотичністю і мають жорстку ієрархію. Відхилення від стереотипу набуває культурно-маркованого змісту, який варто підкреслити у перекладі. Поведінка бабусі Давіда Копперфільда, яка сама правила кіньми у «капелюсі набакир», є не просто особистісною рисою, а демонстративним викликом вікторіанським умовностям. Сучасник Діккенса не потребував пояснень з цього приводу, а нинішній читач навряд чи оцінить повною мірою духовну незалежність Бетсі Тротвуд [12]. Поведінкові моделі реалізуються, зокрема, через концепти ЛЕДІ і ДЖЕНТЛЬМЕН. При **транскодуванні** вони передають вужчі поняття ніж ті, що вони позначали у вікторіанській дійсності. Підґрунтям для аналізу оригінальних текстів та їхніх перекладів стала теорія В.І. Карасика про три найважливіші складники концепту: образний, ціннісний та поняттєвий [1]. Ціннісний компонент концепту ДЖЕНТЛЬМЕН є практично тотожним в англійській і українській культурах, він підкреслює не лише соціальний статус, а й такі риси, як чемність, гідність, гречність, шляхетність. Переклад цього слова як *пан* позбавляє його деяких вимірів. Концепт ЛЕДІ має у вихідній культурі подвійний зміст: по-перше, це дворянський титул дружини баронета, по-друге, соціокультурний оцінний феномен. Для першого значення підходить лише переклад *леді*, який обрали

перекладачі О. Сенюк [9], О. Мокровольський [7], В. Коробко, Л. Суярко [8] та інші, а друге перекладається і як *леді*, і як *пані*, причому обидва варіанти виступають в опозиції до позначення *жінка* при вживанні в оповіді.

Мовленнєвий етикет вікторіанців, подібно до поведінкових моделей, є доволі регламентованим. У плані перекладу найцікавішим є вибір між *ти* і *ви* при відтворенні займенника другої особи *you*. Питома вага варіантів перекладу *you* як *ти* є значно вищою у сучасній літературі, ніж за Вікторіанства. Сигналом переходу з *ви* на *ти* може стати звертання до людини на ім'я, а не на прізвище, хоча це спостерігається далеко не в кожному перекладі: О. Мокровольський у перекладі «Пігмаліона» Б. Шоу, як і більшість інших перекладачів, не відчув цієї різниці, коли професор Гіггінс і сміттяр Дулітл починають називати один одного *Генрі* та *Елфред* відповідно [10]. Це позбавляє п'єсу у перекладі досить яскравого нюансу, який, безумовно, відчувався сучасниками. Іноді автори підкреслюють перехід на інший стосунковий рівень, вживаючи архаїчний займенник *thou / thee* [11]. Перекладач роману «Джен Ейр» П. Соколовський саме з цього моменту починає вживати *ти* у спілкуванні між Джен і Рочестером [4, 248]. Перекладачка О. Сліпа здійснює цей перехід раніше, відштовхуючись від контексту, від ситуації, і її переклад є органічнішим та переконливішим [3, 176].

Заслуговує на увагу переклад культурно-маркованого звертання до юних шляхетних вікторіанців *Master*, яке є типовим прикладом статусних та рольових моделей. Зафіксовано два варіанти його відтворення: *мастер* [4, 7], [6, 296] і *пан* [3, 8]. Жоден з них не передає соціокультурні конотації цього звертання, хоча відповідник *панич* буквально лежить на поверхні і здатен утворити задуманий автором «асоціативний шлейф» (як у монолозі Урії Гіпа у романі Ч. Дікенса «Давід Копперфільд», де він весь час облудно вибачається за те, що називає Давіда за старою звичкою *Master*, а не *Mister* [12]).

Символічні конотації, пов'язані з квітами, кольоремами, коштовним камінням, які були цілковито прозорими для вікторіанців, не відтворюються у

перекладах і навіть не пояснюються у гіпертексті, що певною, хоч і невеликою мірою, збіднює художню картину світу, створену авторами.

«Асоціативний шлейф», утворений назвами титулів, звань, рангів, орденів, не є тотожним за обсягом оригінальному. Неможливо передати у перекладі семантичні відтінки різниці між англійським і французьким титулами *Viscount :: Vicomte*, *Earl :: Count*, які перекладаються як *віконт* і *граф* відповідно. Назви орденів, що традиційно подаються в тексті у вигляді аббревіатури, розшифровуються і перекладаються, однак, заслуги, за які їх видано, залишаються непроясненими.

Для створення адекватного оригіналові вертикального контексту необхідно розкривати приховані смисли поетонімів, зокрема, власних назв. Вікторіанці надавали великого значення власним іменам, а письменники «пропускали» їх іще через додатковий художній фільтр, обираючи для своїх персонажів імена з асоціаціями. У переважній більшості випадків імена транскодуються, і ці асоціації, однозначні для носіїв вихідної культури, для читача перекладу втрачаються. Винятком є лише «біблійні» імена: *Давід*, а не *Дейвід*, *Урія*, а не *Юрайя*, *Агнеса*, а не *Егнес* [6].

Географічні назви різних місць у колоніях тодішньої Британської імперії – Мартініка, Мадейра, Каттіавар, Серінгапатам виступають історичними і культурними маркерами концепту ІМПЕРІЯ. У всіх розглянутих творах вони просто транскодуються і навряд чи можуть дати сучасному читачеві уявлення про масштабність і міць володінь королеви Вікторії.

Застосування специфічних перекладацьких прийомів вимагають культурно-марковані знаки, утворені за допомогою антономазії, наприклад культурно-марковані знаки *negus* та *Abigails*. *Negus* – напій на основі гарячого вина і води, лимонного соку, цукру та мускатного горіха, названий ім'ям свого «винахідника» Френсіса Нігуса, був надзвичайно популярним у вікторіанців. Він не вважався алкогольним напоєм, отже, переклади *гроз* [4, 92] та *глінтвейн* [6, 655] не видаються його адекватними відповідниками: важко повірити, що поважна

економка-вдова буде поїти змучену дорогою юну Джен Ейр улюбленим напоєм візників та матросів. Значно кращим є описовий переклад О. Сліпої – *гаряче вино з корінням* [3, 77], хоча *гарячий чай з лимоном* видається найближчим контекстуальним відповідником. *Abigail* – ім'я меткої служниці з комедії Ф. Бомонта і Дж. Флетчера «Насмішниця» (1616 р.), яке стало загальним для покоївок знатних паній. Ш. Бронте вживає цю назву з іронією і осудом, протиставляючи зарозумілих і зухвалих прислужниць великосвітських гостей Рочестера потульним служницям (*chambermaids*) у Торнфілді. Обидва перекладачі, П. Соколовський [4, 175] і О. Сліпа [3, 132], передають і *Abigails*, і *chambermaids* як *покоївки*, отже, ця різниця нівелюється – разом з «асоціативним шлейфом».

За часів правління королеви Вікторії коштовне каміння, як квіти та кольори, було значущим. Виходило безліч брошурок і книжечок з описами таємних сил того або іншого коштовного каменя. Вікторіанець був добре обізнаний з символічними та містичними властивостями, які закріплювалися за певною коштовністю. Цю символіку влучно використовували вікторіанські письменники для створення підтексту [2]. О. Вайлд неодноразово звертається до символіки коштовного каменя у комедії «Ідеальний чоловік». Мейбл Чілтерн, яка прагне одружитися з Лордом Горінгом, відмовляється носити перли – символ цнотливості та дівочості. Вікторіанці легко могли побачити зв'язок між камінням та розвитком подій твору. Але сучасний читач потребує додаткових пояснень. “...*Gertrude won't let me wear anything but pearls, and I am thoroughly sick of pearls. They make one look so plain, so good and so intellectual*” [15, 145]. – «Але Гертруда дозволяє мені носити тільки **перли**, а я їх терпіти не можу. В **перлах** я така скромниця, розумниця, пай-дівчинка» [5, 147]. Вікторіанці вважали, що перли зберігають чистоту, незайманість та простоту. Перекладати це, можливо, непотрібно, але перекладач повинен враховувати усі додаткові рівні тексту.

Культурно-марковані знаки, які відтворюють «не-матеріальний» світ вікторіанців, вимагають від перекладача глибокого розуміння імпліцитних

сміслових параметрів і пошуку відповідних стратегій та прийомів їхнього відтворення. Найдоречнішим з розглянутих прийомів видається контекстуальна заміна; гіпертекст, який загалом свідчить про свого роду резиньяцію з боку перекладача, єдиний може дати сприймачеві з іншої культури повне уявлення про розгалужену концептосферу Вікторіанства. Слід зауважити, що внутрішньотекстовий коментар, який використовується нечасто, також здатен наблизити до сприймача художню картину вікторіанського світу.

Список літератури:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
2. Walters, R. J. L. The Power of Gemstones. – L.: Carlton Books Ltd., 1996. – 159p.
3. Бронте Ш. Джен Ейр: Роман / Пер. з англ. О. Сліпої (1939); Післямова М. Рудницького. – Тернопіль: Джура, 2001. – 268 с.
4. Бронте Ш. Джен Ейр: Роман / Пер. з англ. П. Соколовського; Післямова Т. Денисової. – К.: Дніпро, 1987. – 458 с.
5. Вайлд О. Ідеальний чоловік: П'ять п'єс О. Вайлда / Пер. з англ. Тетяни Некряч. – На правах рукопису. – Літературна частина Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка. – К. – 2004. – С. 125-208.
6. Діккенс Ч. Історія особистих пригод, переживань і спостережень Давіда Копперфільда молодшого... / Пер. з англ. Ю. Корецького. – К.: Молодий більшовик, 1937. – 696 с.
7. Коллінз, Уїлкі. Твори в двох томах: Жінка в білому: Роман / Пер. з англ. О.М. Мокровольського; Передм. І. Києнко. – К.: Дніпро, 1989. – Т.1. – 586 с.
8. Коллінз, Уїлкі. Твори в двох томах: Місячний камінь: Роман / Пер. з англ. В. Коробка та Л. Суярка. – К.: Дніпро, 1989. – Т.2. – 461 с.
9. Теккерей, В. М. Ярмарок суєти: Роман без героя / Пер. з англ. О. Сенюк. – К.: Вища Школа. Вид-во при КДУ, 1983. – 622 с.
10. Шоу Б. Пігмаліон / Пер. з англ. О. Мокровольського. Тема. Громадсько-методичний журнал. – К.: Київський громадський освітньо-видавничий центр «Полікультурний світ», 1999. – № 4. – С. 2-79.
11. Bronte, Charlotte. Jane Eyre. – Cambridge: Galley Press, 1987. – 476 p.
12. Dickens, Charles. David Copperfield. – L.: Penguin Books, 1994. – 716 p.
13. Shaw, G. B. Pygmalion. – M.: Higher school publishing house, 1972. – 139 p.
14. Thackeray, W. Makepeace. Vanity Fair. – L.: Penguin books, 1994. – 672 p.
15. Wilde O. An Ideal Husband / Five plays by O. Wilde (with an Introduction by Hesketh Pearson). – USA and Canada: Bantam Books, 1961. – P. 123-208.